

Таким образом, в результате анализа табл. 3 можно отметить, что:

а) сбалансированность временной перспективы, которая характеризуется расширением перспективы будущего на фоне интеграции прошлого и настоящего, выраженное стремление к формированию определенной совокупности личностно значимых целей, способность планировать, принимая во внимание будущие последствия и учитывать традиции, приводит к более продуктивному планированию профессионального жизненного пути и осознанию своих ожиданий, что эффективно влияет на формирование статуса профессиональной идентичности. Гедонистический фокус на настоящем питает ежедневную жизнь респондентов с достигнутой идентичностью волнением, возбуждением, чувственностью, то есть придает их жизни активности;

б) отсутствие ориентации на будущее, направленности на цель, интереса к будущему, мотивации работать в счет будущего вознаграждения, беззаботное и беспечное отношение ко времени жизни в совокупности с неудовлетворительной оценкой межличностных взаимоотношений в прошлом становится предпосылкой для проявления псевдоидентичности;

в) фаталистическое отношение ко времени своей жизни, гедонистический локус настоящего, волнение, возбуждение и отсутствие заботы о будущих последствиях способствует диффузии профессиональной идентичности;

г) невыраженная темпоральная структура, основанная на пессимистическом и негативном отношении к прошлому ведет к формированию преждевременной идентичности.

Итогом проведенного исследования различных аспектов временной перспективы и ее влияния на статус профессиональной идентичности можно считать следующее:

а) целеустремленность, которая становится наиболее выраженным качеством будущего Я, свойственна лицами с достигнутой идентичностью и мораторием идентичности; испытуемые с псевдоидентичностью в большей степени, чем все остальные стремятся к твердости, личностной зрелости, серьезности и ответственности; испытуемые с диффузией идентичности считают, что и в будущем они будут стоять перед выбором: быть зависимым или принять ответственность за свою самостоятельность, степень же выраженности ответственности в будущем как персональной характеристики альтернативного Я низок; для испытуемых с преждевременной идентичностью наибольшую значимость в будущем приобретает стремление к свободе;

б) среди характеристик эмоционального отношения ко времени на передний план выходит значимость переживания будущего времени как наполненного разнообразными событиями и ожиданиями, что в свою очередь оказывает влияние на возникновение статуса достигнутой идентичности;

в) студенты с гармоничной временной ориентацией, которая характеризуется активностью в настоящем, позитивным отношением к прошлому и стремлением к планированию будущего, оказываются в более благоприятных условиях для достижения профессиональной идентичности, чем те, у которых будущая временная ориентация в общей темпоральной структуре не выражена.

Список використаних джерел

1. Головаха Е. И. Психологическое время личности / Е. И. Головаха, А. А. Кроник. – К. : Наукова думка, 1984. – 208 с.
2. Нюттен Ж. Мотивация, действие и перспектива будущего / Ж. Нюттен / под. ред. Д. А. Леонтьева. – М. : Смысл, 2004. – 608 с.

Надійшла до редколегії

Н. Мельник, канд. психол. наук, доц.
Севастопольський міський гуманітарний університет, Севастополь

РОЛЬ ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ У СТАНОВЛЕННІ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті було розкрито особливості часових перспектив при різних статусах професійної ідентичності. Показано, що зміст прогнозованого Я, емоційне ставлення до часу і структура часової орієнтації впливають на статус професійної ідентичності.

Ключові слова: часова перспектива, професійна ідентичність, образ Я.

N. Melnik, PhD in Psychology
Sevastopol City University for the Humanities, Sevastopol

THE ROLE OF TIME PERSPECTIVE IN THE FORMATION OF PROFESSIONAL IDENTITY OF THE PERSON

It is routined that maintenance of forecast I, emotional attitude toward time and temporal orientation influence on status of professional identity.

Key words: temporal perspective, professional identity, self-image

УДК 159.922.2; 316.776

С. Мустафаев
РВНЗ Кримський інженерно-педагогічний університет, Сімферополь

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ НЕВЕРБАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ ПІДЛІТКІВ, СХИЛЬНИХ ДО ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОСТІ

У статті наводяться теоретичні обґрунтування і результати емпіричного дослідження особливостей невербальної комунікації підлітків, схильних до інтернет-залежності. Виявлені деякі особливості невербальної комунікації підлітків, схильних до інтернет-залежності.

Ключові слова: інтернет-залежність, невербальне спілкування, підлітки.

Постановка проблеми. Взаємодія людини і техніки в умовах збільшення масштабу впливу сучасних інформаційних технологій є однією з актуально значущих міждисциплінарних наукових проблем людства. Зростаюча включеність людини у віртуальний простір мережі Інтернет ставить перед сучасною психологією завдання всебічного якісного вивчення малодослідженої території психологічної життя і діяльності людини – перебування у віртуальній реальності. Осмислення й оцінка позитивних і негативних наслідків залученості людини в інтернет-середовище, вже наявних в актуально-

му сьогоднішній, і прогнозованих у найближчій та віддаленій перспективах, а також розробка ефективних прикладних програм психологічного супроводу користувача інтернет-ресурсів являють собою першочергові завдання нової області психологічної науки [8].

Однією з нагальних проблем сучасності, пов'язаної з залученістю людини в інформаційний простір Інтернету є феномен "інтернет-залежності" (інтернет-адикція), поширення якого в популяції населення цивілізованих країн найбільш широко представлено серед молоді, людей підліткового і юнацького віку [4].

Підлітковий період є сензитивним для формування та розвитку різних аспектів комунікативної компетентності [1], де невербальні засоби спілкування є значущими складовими комунікативних знань, умінь і навичок особистості підлітка, яка інтенсивно формується саме у цей період [6]. Однак ресурси мережі Інтернет позбавлені каналу безпосередньої невербальної комунікації, що видозмінює її структуру, динаміку спілкування а, можливо, і деякі властивості суб'єктів комунікації [5].

Звертає увагу недостатнє висвітлення даного питання в сучасній науковій літературі, зокрема відсутність теоретичних і емпіричних досліджень з проблем невербального спілкування, поведінки, комунікації підлітків, схильних до інтернет-залежності, розгляд яких і став метою нашого дослідження.

Метою цієї роботи є розгляд психологічних особливостей невербального спілкування, комунікації підлітків, схильних до інтернет-залежності.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Родоначалниками психологічного вивчення феноменів залежності від Інтернету вважаються клінічний психолог К. Янг і психіатр І. Гольдберг. І. Гольдберг, який запропонував термін "інтернет-залежність", розумів під цим розлади поведінки в результаті використання Інтернету і комп'ютера, які чинять згубний вплив на побутову, навчальну, соціальну, робочу, сімейну, фінансову сфери діяльності людини [2-4].

На сьогоднішній день багато вітчизняних та зарубіжних дослідників (І. Гольдберг, К. Янг, М. Орзак, А. Є. Арєстова, Л. М. Бабанін, А. Е. Войскунський, А. Ю. Єгоров) займаються вивченням основних ознак інтернет-залежності. Зокрема, М. Орзак виділяє такі психологічні та фізичні симптоми інтернет-залежності:

- гарне самопочуття або ейфорія за комп'ютером;
- неможливість зупинитися;
- збільшення кількості часу, проведеного за комп'ютером;
- нехтування родиною та друзями;
- відчуття порожнечі, депресії, роздратування поза комп'ютера;
- брехня роботодавцям або членам родини про свою діяльність;
- проблеми з роботою чи навчанням.

Серед фізичних симптомів інтернет-залежності виділено:

- синдром карпального каналу (тунельне ураження нервових стовбурів руки, пов'язане з тривалим перенапруженням м'язів);
- сухість в очах;
- головні болі по типу мігрені;
- болі в спині;
- нерегулярне харчування, пропускання прийомів їжі;
- розлади сну, зміна режиму сну;
- нехтування особистою гігієною [4].

Для інтернет-залежних характерні проблема контролю часу в мережі, низька критика до власного стану, порушення соціально-психологічної адаптації, у тому числі поява проблем з навчанням, труднощів у встановленні та утриманні соціальних контактів поза Інтернетом, а також "комплекс недостатності" (низька самооцінка, незадоволеність собою). У порівнянні з перебуванням в Інтернеті реальне життя представляється нудним, порожнім, безрадіним, віддається перевага встановленню нових соціальних зв'язків в інтернет-середовищі [3].

У наш час в психології віртуальної реальності можна виділити такі напрями досліджень, що присвячені феномену інтернет-залежності:

- розробка діагностичних критеріїв інтернет-залежності;

- вивчення ролі і впливу мережі Інтернет, опосередкованої комунікації на особистість користувача Інтернету;

- дослідження ідентичності користувачів Інтернету і процесів їх самопрезентації в мережі;

- вивчення психологічних аспектів комунікативних процесів, що реалізуються за допомогою мережі Інтернет [3].

У цьому дослідженні були вивчені особливості невербальних комунікативних здібностей, зокрема соціально-перцептивних умінь і навичок, невербальної емоційної експресії у підлітків, схильних до інтернет-залежності. Також були розглянуті деякі психологічні аспекти комунікативних феноменів в мережі Інтернет, поширених серед підлітків.

Відомо, що основною групою ризику для розвитку цього виду залежності є представники підліткового і юнацького віку [2-4; 9]. При цьому дослідники відзначають, що велика частина інтернет-залежних (91 %) користується сервісами Інтернет, пов'язаними зі спілкуванням [3, 4].

Однак дане спілкування підлітків в мережі Інтернет багато в чому позбавлено одного з найбільш важливих факторів міжособистого спілкування – невербальної комунікації, що включає в себе такі суттєві елементи:

- здатність до адекватного сприйняття та оцінки елементів і цілісної невербальної поведінки окремої людини, групи людей, включених в комунікативний процес;

- здатність до встановлення зв'язків між невербальною поведінкою та якостями особистості, здатність до оцінки якості, специфіки відносин і взаємин партнерів спілкування;

- здатність до ідентифікації різних психологічних характеристик людини на основі невербальної поведінки і здатності адекватно використовувати її як засіб регуляції відносин у спілкуванні [6].

Дослідження різних аспектів невербальної комунікації систематично проводяться з 1950-х рр., хоча окремі значущі для даної галузі роботи з'являлися на початку ХХ ст. Першопрохідниками досліджень невербальної комунікації як відносно самостійної предметної галузі є М. Мосс, Е. Кречмер, Ф. Александер, а також творці радянської фізіологічної школи О. О. Ухтомський і М. О. Бернштейн [16]. Сучасні дослідження невербальних аспектів комунікації належать таким авторам, як Є. П. Белінська, Н. І. Горелов, В. А. Лабунська, В. П. Морозов. Виявлено соціальні (Г. М. Андрєєва, І. М. Горелов, І. М. Фейснберг), етнокультурні (Дж. Фаст, А. Піз) і біологічні (В. С. Агеєв, В. Біркенбіл, М. Л. Кнапп) джерела сигналів (знаків) невербальної комунікації та розроблена досить ефективна система аналізу їх значення [6].

Однією з основних складових всієї поведінкової взаємодії людини з людиною і з групою людей є соціально-перцептивні здібності, у структуру яких входить здатність до психологічної інтерпретації невербальної поведінки. В. А. Лабунська узагальнила та систематизувала широку область знань щодо невербальної поведінки (спілкування, комунікації), розробивши методологічну і методичну базу для даної області досліджень. Вона детально розглянула соціально-перцептивні здібності особистості, структуру, функції та розвиток в онтогенезі яких залежать від конкретної практики спілкування [6].

В рамках поставленої проблеми вивчення невербальних аспектів комунікації підлітків, схильних до інтернет-залежності, нами були розглянуті особливості соціально-перцептивних здібностей підлітків до інтерпретації невербальної поведінки, а також ступінь використання невербальних експресивних засобів комунікації в міжособистому спілкуванні даною групою підлітків.

У дослідженні ми виходили з припущення, що в умовах високої залученості підлітків у інтернет-середовище втрачають своє значення невербальні засоби комунікації, які відіграють велику роль і широко представлені в

реальному міжособистому спілкуванні. Враховуючи той факт, що даний віковий період, за допомогою провідних форм діяльності, є сензитивним для освоєння різних аспектів комунікації, закономірно припустити, що низька залученість невербальних засобів комунікації може сприяти дефіциту розвитку соціально-перцептивних умінь і навичок, ускладнювати формування відповідних знань в області невербальної комунікації, а в цілому передбачати низьку комунікативну компетентність.

Таким чином, нами була висунута робоча гіпотеза: для підлітків, схильних до інтернет-залежності, характерний низький рівень розвитку соціально-перцептивних здібностей і слабка сформованість невербально-комунікативної компетентності, зокрема, знань про форми презентації невербальних засобів комунікації, (різноманітність, гармонійність і диференційованість) а також умінь і навичок їх використання).

В ході вивчення представленої проблеми нами було проведено емпіричне дослідження специфіки невербальної комунікації схильних до інтернет-залежності підлітків.

Основний матеріал досліджень. У дослідженні взяли участь школярі загальноосвітніх шкіл м. Сімферополя. Вибірку склали учні 8-9-х класів (70 осіб). Вік учнів 14-16 років.

На першому етапі, в результаті проведення опитування на виявлення схильності до інтернет-залежності, були виділені 2 групи. У першу групу ввійшли інтернет-залежні випробувані, вони склали 33 % випробовуваних (28 осіб), 7 % яскраво виражених інтернет-адиктів (5 осіб), у другу групу – не схильні до інтернет-залежності підлітки – 60 % (42 особи).

Далі була проведена діагностика особливостей невербальної комунікації між двома групами підлітків, схильних до інтернет-залежності (експериментальна група), і не схильних до неї (контрольна група). Порівнювалися показники за шкалами методики "Експертна оцінка невербальної комунікації" А. М. Кузнецової і шкалами методики "Діагностика рівня здатності до психологічної інтерпретації невербальної поведінки" В. А. Лабунської.

Методика А. М. Кузнецової дає можливість діагностувати три параметри невербального спілкування:

I параметр: загальна оцінка невербального репертуару людини з точки зору різноманітності, гармонійності, диференційованості.

II параметр: чутливість, сензитивність людини до невербальної поведінки іншої (експерта-спостерігача) і здатність до адекватної ідентифікації.

III параметр: здатність до керування своїм невербальним репертуаром, адекватно мети і ситуації спілкування.

На рис. 1 представлені констатуючі дані по цих параметрах.

Як впливає з малюнка, по кожному параметру значення в експериментальній групі нижче, ніж у контрольній. Однак статистично достовірні відмінності встановлені тільки для першої та другої шкали ($p = 0,01$).

Нижче наведено результат впливу інтернет-залежності на вирішення соціально-перцептивних завдань: на діагностику здатності адекватно визначати якості та відносини людини на основі її пози (1), жестів (2), міміки (3) і встановлення психологічних зв'язків між елементами невербальної поведінки (4).

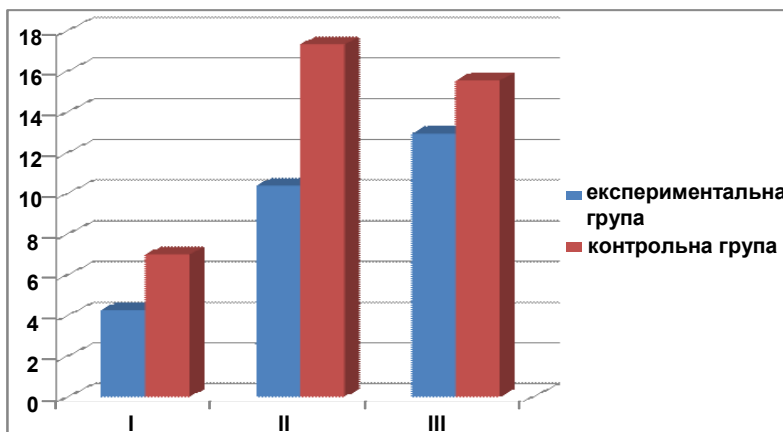

Рис. 1. Порівняльна експертна оцінка невербальної комунікації для двох груп досліджуваних: вісь ординат – значення медіан досліджуваних параметрів; вісь абсцис – структура невербальної комунікації.

Таблиця 1

Вплив інтернет-адикції на невербальну комунікацію за В. А. Лабунською

Завдання за В. А. Лабунською	χ ² - критерій Пірсона			Висновки
	χ ² эмп	χ кр.	p	
Поза	58,18	9,2	0,01	Сильний вплив
Жести	51,08	9,2	0,01	Значний вплив
Міміка	1,28	9,2	0,01	Не виявлено
Зв'язок між елементами	1,38	9,2	0,01	Не виявлено

На підставі даних рисунка і таблиці можна сказати, що висунута гіпотеза частково підтвердилася.

За допомогою спеціального опитувальника були виявлені певні аспекти невербальної комунікації підлітків, що використовуються при спілкуванні в соціальній мережі. Опитувальник включав в себе зображення найбільш часто використовуваних інтернет-мемів "ВКонтакте" (соціальна мережа), і відповідно питання, що стосуються знань і розуміння значень представлених зображень.

За результатами проведеного дослідження було визначено: 68 % респондентів знайомі з запропонованими зображеннями і знають, що вони позначають, 24 % випробовуваних не завжди точно знають їх значення, а 8 % опитаних вказали, що вперше бачать подібні зображення.

Таким чином, отримані результати свідчать про низьке диференційовання знань зображень, відсутності узагальнених понять і правильного розуміння значення кожного зображення. Виявлення знань можливості застосування мем-образів в різноманітних ситуаціях спілкування в Інтернет показало, що використання певних зображень підлітками в соціальній мережі багато в чому опосередковано індивідуальними особистісними характеристиками. Доцільним їх використання вважає 56 % опитаних, причому, лише у соціальних мережах, на різних форумах і чатах для передачі найрізноманітніших емоцій. 68 % підлітків вказують на те, що представлені зображення лише частково відповідають реальному вираженню емоцій.

цій людини. Дана обставина не завжди дозволяє правильно і найбільш точно передавати свій емоційний стан співрозмовнику під час спілкування в мережі Інтернет.

Таким чином, отримані результати свідчать про високу значущість комунікативного феномена "інтернет-мем" для підлітків. Однак при цьому виявлена висока ступінь свободи інтерпретації та використання зображень в ситуаційному контексті, що, мабуть, з одного боку, пов'язано з відносною новизною даної течії, а з іншого – є способом проєкції підлітка, його внутрішнього світу, розуміння і використання даного субкультурного феномену в процесі комунікації за допомогою мережі Інтернет.

Відповідно до отриманих результатів була розроблена корекційно-розвиваюча програма, спрямована на розвиток соціально-перцептивних здібностей, підвищення комунікативної компетентності підлітків, емоційну експресію і в цілому, оптимізацію розвитку їх особистості. Основні форми корекційної роботи становили: груповий тренінг, дискусії, рольові ігри, психогімнастика, елементи танцювально-рухової терапії.

Проведення корекційно-розвиваючої програми з підлітками призвело до деякого зниження ступеня прояву інтернет-залежної поведінки та оптимізації комунікативної сфери спілкування. Зокрема, у учасників корекційно-розвивального тренінгу спостерігалось підвищення здатності до адекватного сприйняття та оцінки елементів невербальної поведінки окремої людини, групи людей, включених в комунікативний процес; здатності до встановлення психологічних зв'язків між елементами невербальної поведінки і якостями особистості, бажаннями та намірами учасників, характером міжособистісних відносин. Однак у респондентів зберігалися деякі труднощі в управлінні своїм невербальним репертуаром відповідно до мети і ситуації спілкування, складності в емоційній експресивності в спілкуванні, спонтанності поведінки, трансляції почуттів і тілесного самовираження.

Висновки. Дослідження специфіки невербального спілкування, комунікації в мережі Інтернет дозволяє припустити:

1. Для підлітків, схильних до інтернет-залежності, характерно зниження рівня сформованості соціально-перцептивних здібностей, зокрема, здатності адекватно ефективно визначати значення, якість відношення людини на основі сприйняття невербальних повідомлень (пози, деяких жестів, мімічних і пантомімічних знаків).

2. Для підлітків, схильних до інтернет-залежності, характерний низький рівень здатності до використання власного експресивного невербального репертуару, зокрема зниження різноманітності використання невербальних засобів комунікації, їх гармонійності і диференційованості, що може бути наслідком низького рівня залученості даних підлітків у щоденну практику безпосереднього міжособистісного спілкування, і низькою його значущістю.

С. Мустафаяев

РВУЗ Крымський інженерно-педагогический университет, Симферополь

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ НЕВЕРБАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ ПОДРОСТКОВ, СКЛОННЫХ К ИНТЕРНЕТ-ЗАВИСИМОСТИ

В статье приводятся теоретические обоснования и результаты эмпирического исследования особенностей невербальной коммуникации подростков, склонных к интернет-зависимости. Обнаружены некоторые особенности невербальной коммуникации подростков, склонных к интернет-зависимости.

Ключевые слова: интернет-зависимость, невербальное общение, подростки

S. Mustafayev

RC Crimean Engineering and Pedagogical University, Simferopol

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE NONVERBAL COMMUNICATION PECULIARITIES OF ADOLESCENTS PRONE TO INTERNET ADDICTION

The paper presents the theoretical basis and the results of empirical studies of the nonverbal communication peculiarities of adolescents prone to Internet addiction. The author revealed some features of the nonverbal communication of adolescents prone to Internet addiction.

Key words: Internet addiction, nonverbal communication, adolescents.

3. При загальному зниженні невербального комунікативного потенціалу та компетентності у підлітків, схильних до інтернет-залежності, спостерігаються більш виражені труднощі в реалізації експресивного плану, плану вираження, ніж складності у функціонуванні соціально-перцептивного плану невербальної комунікації. Це, мабуть, пов'язано з достатньою оснащеністю інтернет-ресурсів (фото-, відеоматеріали) можливостями для інтеріоризації внутрішнього плану розуміння та оцінки невербальної поведінки інших людей. Тоді як недостатня повсякденна практика безпосереднього спілкування може сприяти зниженню можливості щодо реалізації в дії – екстеріоризації даних знань, і перетворення їх в ефективні вміння і навички невербальної експресії внутрішнього світу підлітка в спілкуванні.

4. Мережевий феномен "інтернет-меми" стає одним із джерел специфічної (мабуть, багато в чому, компенсаторної) форми невербальної комунікації підлітків: вони актуалізують опосередковану і безпосередню активність, експресію емоційного світу особистості підлітка, сприяють проєкції їх внутрішнього світу, викликають своєрідний катарсис, наповнюючи життєвістю комунікативний процес в мережі Інтернет.

5. Проведення корекційно-розвиваючої програми мало позитивну динаміку в розвитку окремих аспектів невербальної комунікації підлітків, схильних до інтернет-залежності. Однак для більш ефективних результатів необхідна тривала і спрямована профілактична та корекційно-розвивальна програма в рамках поставленої проблеми.

Список використаних джерел:

1. Андреева Г. М. Социальная психология : Учебник для высших учебных заведений. – 5-е изд., испр. и доп. / Г. М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 365 с.
2. Арестова О. Н. Коммуникация в компьютерных сетях: психологические детерминанты и последствия / О. Н. Арестова, Л. Н. Бабанин, А. Е. Войскунский // Вестник Московского Ун-та. – 1996. – Серия 14, психология. – № 4.
3. Войскунский А. Е. Актуальные проблемы зависимости от Интернета / А. Е. Войскунский // Психологический журнал. – 2004. – Т. 25. 1.
4. Егоров А. Ю. Особенности личности подростков с интернет-зависимостью / А. Ю. Егоров, Н. А. Кузнецова, Е. В. Петрова // Вопросы психического здоровья детей и подростков. – 2005. – Т. 5. – № 2. – С. 20-27.
5. Жичкина А. Е. Самопрезентация в виртуальной коммуникации и особенности идентичности подростков-пользователей Интернета / А. Е. Жичкина, Е. П. Белинская // Труды по социологии образования. – М., 2000. – Т. 5, вып. 7.
6. Лабунская В. А. Экспрессия человека: общение и межличностное познание / В. А. Лабунская. – Ростов н/Д.: Феникс, 1999. – 608 с.
7. Леонова Л. Г. Вопросы профилактики аддиктивного поведения в подростковом возрасте : Уч.-метод. пособие под ред. Ц. П. Короленко / Л. Г. Леонова, Н. Л. Бочкарева. – Новосибирск : НМИ, 1998.
8. Фатурова В. М. Интернет-средовище як фактор психологічного розвитку комунікативного потенціалу особистості : Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / В. М. Фатурова; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2004. – 21 с.
9. Янг К. С. Диагноз – Интернет-зависимость / К. С. Янг // Мир Интернет. – 2000. – № 2. – С. 24-29.

Надійшла до редколегії